

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

Utopie și antiutopie în perioada 1870-1918
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Corin Braga

Student-doctorand:
Baumgarten Rațiu Simina-Elena

CLUJ-NAPOCA

2018

Cuprins

Argument.....	4
1. Utopia	7
Etimologia și ambiguitățile termenului	7
Distincția dintre utopie și utopianism	11
Genul literar utopic.....	15
Caracteristicile genului literar utopic	18
Specii ale genului utopic.....	29
Mit și utopie	32
Arhetip și utopie	39
Utopia, literatura fantastică și science-fiction-ul	42
Tendențele totalitare ale utopiei.....	47
Temperament utopic/temperament antiutopic.....	51
2. Utopia la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea.....	56
Cadrul temporal al cercetării de față	56
Argumente pentru a face apel la istorie și la teoriile social-utopice	62
Condițiile istorice în care apar utopiile secolului al XIX-lea.....	66
Diferențele dintre utopia literară și teoriile social-utopice	76
Relația dintre gândirea utopică și practica utopică	82
Punerea în practică a utopiei.....	86
Modelul utopiilor literare din secolul XIX.....	90
3. Ideologia	95
Natura ideologiei	95
Utopie și ideologie; delimitări	113
Utopia și ideologia - o interpretare sociologică	113

Utopia și ideologia – o interpretare personală.....	116
4. Antiutopia	125
Pesimismul antiutopic/ simptome ale scriiturii antiutopice	134
Declinul cosmic	134
Declinul civilizației.....	135
Declinul sacralui.....	139
Declinul omului	148
5. De la utopie la antiutopie: parcurs și funcții.....	152
De la (e)utopie la antiutopie: Edward Bellamy, William Morris; Herbert George Wells	161
<i>Vești de Nicăieri</i> -eutopie ideologizată?	172
Proiecții literare antiutopice: <i>Când se va trezi cel-care-doarme</i> (H. G. Wells) și <i>Noua utopie</i> (Jerome K. Jerome).....	183
Jack London, <i>Călcâiul de fier</i>	189
<i>Călcâiul de fier</i> – specificații generale privind apartenența sa la genul utopic (eutopie ideologizată)	193
Mitizarea figurii protagonistului.....	194
<i>Călcâiul de fier</i> – eutopie ideologizată?	206
H. G. Wells, <i>Insula doctorului Moreau</i>	225
Metafore spațiale și alteritate utopică	226
Reflectarea antiutopică a arhetipului Paradisului Terestru	230
Reflectarea ficțională a teoriilor declinului universal.....	234
Ideologia și formele ei de manifestare.....	237
H. G. Wells, <i>Mașina timpului și Războiul lumilor</i>	243
Alteritatea și spațialitate în <i>Mașina timpului și Războiul lumilor</i>	244
Urme ale ideologiei în <i>Mașina timpului</i>	249
Reflectarea în ficțiune a teoriilor declinului universal	252
Edward Morgan Forster, <i>Când mașina se oprește</i>	256

Metafore spațiale în <i>Când mașina se oprește</i>	257
Imagini ale alterității.....	259
Manifestări ale ideologiei	263
Concluzii	266
Bibliografie	270

Cuvinte cheie: utopie, antiutopie, ideologie, utopie ideologizată, propagandă, tehnici de manipulare, alteritate, metafore spațiale, declin universal.

Rezumat

Făcând apel la marii teoreticieni ai genului utopic, dar distanțându-se treptat de viziunile acestora, lucrarea de față a fost gândită și trebuie înțeleasă ca o încercare de explorare a unei părți bine delimitate din istoria utopiei literare, realizată atât cu instrumentele criticii și teoriei literare, cât și din perspectiva imaginarului social. Cercetarea are ca obiect de studiu utopii literare publicate la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea și propune o teză curajoasă: odată cu istoricizarea ficțiunii utopice (proces care marchează întreg secolul al XIX-lea), genul utopic îmbracă, în prima fază, forma a ceea ce numim utopie ideologizată, ca apoi să se transforme în antiutopie. Considerăm că utopia/eutopia ideologizată este o operă literară care păstrează principalele convenții narative ale genului utopic, dar care îndeplinește totodată rolul de propagator al ideologiei (furnizând modelele de acțiune necesare pentru implementarea unei anumite ideologii).

Am propus așadar un mod de a gândi cele trei forme de manifestare ale genului utopic într-o relație de cauzalitate, respectiv de generare. Am arătat cum utopia ideologizată se naște din utopia literară, iar antiutopia apare ca răspuns la acest proces, deconstruind atât convențiile clasice ale utopiei, cât și sensul ideologizat al utopiei impregnate de elemente ideologice. Am demonstrat că forma pe care o împrumută genul utopic diferă în funcție de sensul ideologic pe care îl exprimă: imaginarea unor lumi sau a unor cetăți perfecte, marcate de o ordine riguroasă și o modalitate de guvernare cu legi stricte, care nu acceptă nicio schimbare, corespunde utopiei și utopiei ideologizate (care preia forma narativă și rigorile utopiei și le alătură un strat subversiv și manipulator, specific ideologiei). De asemenea ficțiunea care, pe de-o parte, permite dezordinii, imperfecțiunii și imprevizibilului să pătrundă în genul utopic, eliberând imaginarul de convențiile stereotip, de comportamentele predefinite și de caracterul previzibil și, pe de altă parte, demonstrează imposibilitatea și absurditatea pretenției utopiei ideologizate de a oferi soluții general-valabile, îmbracă forma antiutopiei. O nuanță a tezei propuse în această lucrare se referă la capacitatea antiutopiei de a elibera imaginarul genului utopic de tendințele aplatizante ale utopiei. Odată cu ideologizarea utopiei, iar apoi cu transformarea acesteia în antiutopie, limbajul, imaginarul și complexitatea narativă se modifică, proces urmărit în detaliu în această lucrare.

Pentru a urmări modul în care utopia literară este supusă ideologizării, studiul de față a urmărit elementele componente ale ideologiei, așa cum se reflectă acestea în utopiile literare. Am folosit în acest sens cercetarea unui sociolog specialist în filosofie politică (Martin Seliger) care divide conceptul „ideologie” în categorii distincte („description”, „analysis”, „moral prescriptions”, „technical prescriptions”, „implements”, „rejections”). Acest lucru ne-a permis să urmărim procesul prin care ideologia se infiltrează în textul literar. Abordarea noastră este inter-disciplinară, întrucât am aplicat literaturii o anumită terminologie, o viziune și un vocabular specifice mai curând imaginarului politic.

Nu ne-am fi oprit asupra acestui mod de a privi utopia literară dacă aceasta nu ar fi suscitată și influențată adoptarea unor credințe politico-ideologice, dacă nu și-ar fi sedus cititorii. În ciuda valorii literare discutabile (adesea, în mod evident, limitată), eutopiile ideologizate scrise la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea necesită o astfel de lectură tocmai datorită faptului că se situează în mod deliberat într-un spațiu al persuasiunii, al manipulării, al exaltării unor credințe social-politice, sau, într-un cuvânt, al ideologicului.

În urma analizei realizate, rezumăm demersul care stă la baza acestui studiu, marcând principalele sale câștiguri:

După o prezentare a câtorva dintre accepțiunile pe care termenul „utopie” le-a primit în cadrul mai vast al istoriei culturii, în primul capitol al acestei lucrări am discutat distincția dintre utopie și utopianism, făcând apel la studiile lui Alexandru Ciorănescu, Raymond Ruyer și Arrigo Colombo. Fie că este interpretat ca metodă, ca mod sau categorie a minții umane, utopismul presupune disponibilitatea ființei de a accepta, din rațiuni ce țin de plăcerea unui joc mental, diferite ipoteze, chiar false sau ilegitime, neconforme cu legile lumii în care trăiește. Aceste studii, și acesta este un prim câștig al cercetării de față, ne-au permis să identificăm un criteriu prin care putem propune o oarecare delimitare între operele literare pur imaginative (care realizează jocul utopic la un nivel superior) și operele intens ideologizate (care nu propun ipoteze inedite, ci se limitează la a prezenta lumi ficționale extrem de asemănătoare cu cea reală). Definirea utopismului a condus spre formularea unei observații care subliniază importanța atitudinii mentale utopice în realitatea politică a unei societăți (în sensul în care modul utopic antrenează aceleași structuri mentale folosite de ideologie).

În subcapitolul *Genul literar utopic* am demonstrat că genul utopic este un gen literar de sine stătător, cu un mod specific de raportare la realitate și cu reguli de funcționare particulare. După o discuție prealabilă asupra caracteristicilor sale (enumerând principalele

convenții ale utopiei literare), ne-am concentrat asupra accepțiunilor termenilor: utopie, eutopie, distopie și antiutopie, așa cum le explică și le fixează în teoria genului Corin Braga.

Datorită faptului că ideologia și implicit eutopia ideologizată operează, în scop subversiv, cu marile imagini mitice înscrise în imaginarul individual și colectiv, am realizat o analiză a sensurilor mitului și a relației sale cu utopia. Acest demers a fost continuat de definirea arhetipului și de stabilirea diferențelor dintre arhetip și mit (dacă mitul este polimorf, arhetipul este universal, constant și invariabil). În acest sens, am identificat *Utopia* lui Thomas More ca fiind opera arhetipală a genului utopic urmărind, în același timp, structura arhetipală pe care se construiește proiectarea socială din utopii.

În spiritul unei clarități a cercetării, am analizat legătura dintre utopie și genul fantastic, respectiv, dintre utopie și literatura science-fiction.

Subcapitolul destinat *Tendențelor totalitare ale utopiei* s-a centrat asupra caracteristicilor lumilor utopice, iar subcapitolul Temperament utopic/temperament antiutopic a testat validitatea perspectivelor propuse de critica literară și de istoria mentalităților care identifică o serie de constante psihologice ale scriitorilor de utopie/ de antiutopie.

Capitolul *Utopia la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea* a realizat o analiză a condițiilor istorice, a mentalităților colective dominante și a imaginarului social din această perioadă. Având în vedere că teoriile social-utopice ajung să intre în canonul utopic (cu toate că nu respectă convențiile unei utopii formale, ele sunt alimentate și impregnate de „modul utopic”), am acordat o atenție sporită diferențelor dintre utopia literară și teoriile social-utopice. Am identificat în acest sens patru aspecte: primul se referă la faptul că utopia literară se deosebește de teoriile social-utopice datorită arhitecturii sale narrative; al doilea vizează scopul scriiturii: în timp ce teoriile social-utopice se concentrează asupra opțiunilor pentru aici și acum, cu scopul evident de a le pune în practică, utopia literară este scrisă, cel puțin la nivel declarativ, din considerente strict estetice. În al treilea rând, în utopia literară starea de armonie există deja, iar personajele utopice trăiesc în cea mai bună dintre lumile posibile, acțiunea și devenirea fiind străine de lumea utopiilor literare. În schimb, teoriile social-utopice propun o lume ideală care trebuie instaurată. Pentru a avea acces la ea, ființa umană este nevoită să exercite o serie de acțiuni, de reforme, de schimbări. Cea de-a patra diferență posibilă dintre utopia literară și teoriile sociale și politice constă în faptul că, în timp ce teoriile sociale propun la nivel teoretic principii generale de organizare socială, utopia literară le prezintă în acțiune. În subcapitolul *Relația dintre gândirea utopică și practica utopică* am demonstrat, prin apelul

la două studii ale unui sociolog britanic, specialist în domeniul imaginarului utopic (Krishan Kumar), imposibilitatea aplicării în realitate a teoriilor social-utopice. Acest capitol s-a referit și la problematica comunităților utopice (care încearcă să experimenteze practic utopismul) precum și la principalele caracteristici ale utopiilor literare publicate în perioada care face obiectul studiului nostru.

Capitolul destinat ideologiei s-a concentrat asupra perspectivelor care definesc acest concept: ideologia este un sistem conceptual (teorie susținută de către George Lakoff); ideologia oferă o viziune distorsionată asupra obiectului la care se referă cu scopul de a manipula prin ocultarea și mistificarea realității (teză inițiată de Karl Marx și dezvoltată de Alina Mungiu și Sorin Antohi); ideologia urmărește să consolideze sistemul de guvernare (Karl Mannheim); ideologia este rezultatul relației dintre condițiile din existența reală și modul în care se reflectă acestea în conștiința unui individ, fiind eternă, omniprezentă și imuabilă în fața schimbărilor produse de istorie (Louis Althusser); ideologiile se concentrează pe identificarea celei mai bune societăți posibile (Ian Adams); ideologia aparține, în înțelesul de „sistem de idei”, câmpului simbolic al gândirii și credinței; ideologia este legată în mod strict de ideea de grup social (ea este atât reprezentare socială, cât și parte componentă a culturii sociale) și se află într-o permanentă mișcare (Teun A. Van Dijk) reproducându-și și propagându-și conținuturile prin intermediul discursului (Katherine Verdery). Puterea manipulatorie a ideologiilor se exprimă cel mai ușor prin intermediul discursului. Demonstrația Alinei Mungiu ne-a ajutat să ne familiarizăm cu tehnicile pe care propaganda și persuasiunea le adoptă pentru a-și îndeplini intenția de manipulare. În ceea ce privește funcțiile ideologiei, Sorin Antohi vorbește despre funcția de „manipulare” prin ocultarea și mistificarea realității, în timp ce Teun A. Van Dijk consideră „tăinuirea”, „legitimarea” și „manipularea” drept principalele roluri pe care ideologia le îndeplinește. Nu în ultimul rând, perspectiva lui Martin Seliger, care identifică elementele componente ale ideologiei, ne-a oferit un instrument metodologic optim pentru identificarea punctuală a locurilor în care ideologia se infiltrează în textul literar. Deoarece imaginarul utopiei din secolul XIX-lea este invadat de convingeri doctrinare, rețete de acțiune și discursuri mobilizatoare, capitolul acesta propune posibile criterii de delimitare a utopiei (în care, eventual, pot fi identificate opțiunile ideologico-politice ale scriitorului) de (e)utopia ideologizată (adică ficțiunea literară care este doar un vehicul al ideologiei, având scopul subversiv de a controla și a manipula mentalul cititorului implicit).

După ce a discutat abordări care așază utopia și antiutopia într-o relație de simetrie și egalitate, precum și teorii care consideră că antiutopia este descendentă din utopie, capitolul

Antiutopia reușește să formuleze câteva observații esențiale pentru demonstrația noastră. În primul rând, antiutopia este un tip de scriitură dez-istoricizantă care eliberează imaginarul de fantasmеle ideologizate inspirate de istoria imediată (nu în scopul reîntoarcerii atenției ființei umane spre prezent, așa cum susține Fred Polak, ci spre lumea posibilității absolute a ficțiunii pure, neideologizate). În al doilea rând, și această observație vizează mai degrabă universul ficțional din textele de factură utopică, dacă utopia imaginează o perfecțiune statică, care anulează orice urmă de individualitate, antiutopia permite spiritului dinamic, caracteristic naturii umane, să se manifeste. Acest capitol discută și o serie de teorii care problematizează declinul universal și care au influențat starea generală de pesimism și angoasă specifică secolului al XIX-lea. Am discutat astfel teoria morții termice a universului (anunțată de principiul al doilea al termodinamicii formulat de Rudolf Clausius), teza declinului civilizației (teoretizată de către Oswald Spengler), perspectivele care marchează declinul sacrului (am făcut referire la teoria morții lui Dumnezeu susținută de către Friedrich Nietzsche și la raportarea atee la sacralitate a lui Karl Marx și Friedrich Engels) și teoria darwinistă care anunță declinul speciei umane.

Capitolul *De la utopie la antiutopie: parcurs și funcții* a propus un mod de a gândi cele trei forme ale genului utopic (utopie, (e)utopie ideologizată și antiutopie) într-o relație de genealogie, respectiv de generare (eutopia ideologizată se naște din utopie, pentru ca antiutopia să apară ca răspuns la acest proces, deconstruind atât convențiile stereotip, cât și sensul ideologizat al eutopiei). Studiul identifică funcțiile pe care cele trei forme literare le îndeplinesc la nivelul imaginarului social. Am arătat cum utopia și (e)utopia ideologizată au, până la un anumit nivel, funcții și strategii narrative și discursive comune (identificând funcția de contestare a realității, funcția paradigmatică (modelizatoare) și funcția socială), ca apoi cea de-a doua să împrumute de la ideologie funcțiile: legitimizează, manipulează și mobilizează.

Prin analiza atentă și meticuloasă a câtorva utopii și antiutopii literare, am reușit să demonstrăm că antiutopia eliberează imaginarul de tendințele aplatizante și totalizante ale utopiei și de urmele ideologiei infiltrate în textul literar. Antiutopia este o formă literară care critică fantasmеle de perfecțiune ale utopiei și care igienizează mentalul colectiv de iluziile provocate de (e)utopia ideologizată.

Capitolele destinate analizei de texte literare urmăresc, într-un exercițiu de lectură atentă (close reading), modul în care se metamorfozează ficțiunea utopică odată cu procesul ideologizării, respectiv cu transformarea sa în antiutopie. Primele trei secțiuni ale părții de

analiză [*De la (e)utopie la antiutopie: Edward Bellamy, William Morris; Herbert George Wells, Proiecții literare antiutopice: Când se va trezi cel-care-doarme (H. G. Wells) și Noua utopie (Jerome K. Jerome), Jack London, Călcâiul de fier*] ne-au permis să observăm cum odată cu transformarea utopiei în antiutopie, gradul de ficționalizare și de originalitate al operelor literare utopice crește. Cu toate că fiecare dintre utopiile *Privind înapoi* [*Looking backward*] (1887) a lui Edward Bellamy, *Vești de Nicăieri sau O epocă de odihnă* [*News from Nowhere; Or, An Epoch of Rest*] (1890) a lui William Morris și antiutopia *Când se va trezi cel-care-doarme* [*The Sleeper Awakes*] a lui Herbert George Wells (1899) corespunde tiparului ficțional care tratează literatura drept un spațiu social, în care istoria se discută și se rediscută, în variante mai mult sau mai puțin ficționalizate, cu toate că cele trei romane folosesc aceleași convenții literare, antiutopia are tendința de a deconstrui și de a ironiza soluțiile propuse de utopie. Unul dintre exemplele concludente în acest sens, discutat în amănunt în cadrul capitolului, se referă la configurarea limbajului. Modul de raportare la socialism și la capitalism are, în fiecare dintre romanele discutate în cadrul acestui capitol, un vocabular specific, de regulă de sorginte marxistă. Dacă romanele *Privind înapoi*, *Vești de nicăieri* și *Călcâiul de fier* operează cu un limbaj al valorii, litotic, care lasă senzația că încarnează niște crezuri și o voință colectivă (lucru care este în fond o tactică legitimatoră), antiutopia *Când se va trezi cel-care-doarme* recurge, la rândul său, la un limbaj contrafăcut, dar care conține doza potrivită de ambiguitate care să reușească să combine mai multe tipuri de imagini (de regulă imagini ale puterii și ale dominării), care rămân valide și într-un alt sistem ideologic. Dacă în eutopia *Vești de Nicăieri* discursurile poartă în mod evident marca unei scriituri de clasă, antiutopia *Când se va trezi cel-care-doarme* conține discursuri neverosimile, pline de emfază, care se înscriu în arsenalul lingvistic al revoluțiilor (dar care, după cum am văzut, lipsite de eficiență, în acord cu tendința antiutopiei de a deconstrui convențiile literare folosite de utopie). În același sens, în *Noua utopie* (Jerome K. Jerome), care duce procedeul utopic mai departe, limbajul este unul concret, simplu, oral. Utopiile și antiutopiile discutate în acest capitol au fost interpretate folosind ca instrumentar schema gândită de către Martin Seliger (care teoretizează părțile componente ale oricărei ideologii) și din perspectiva procesului de mitizare la care sunt supuse personajele. Ideologia funcționează ca un mit mobilizator (în sensul teoretizat de George Sorel). Dacă în eutopia ideologizată *Privind înapoi* scrisă de E. Bellamy se conturează o construcție ideologică care beneficiază de o logică specifică, în *Vești de Nicăieri. O epocă de odihnă* a lui William Morris, ideologiile identificate în text sunt mai apropiate de istoria reală (un capitalism acerb, similar celui descris de istorici, respectiv un

socialism de factură marxistă). Am concluzionat că fiecare dintre cele două eutopii ideologizate (categorie în care putem adăuga și romanul *Călcâiul de fier* scris de Jack London) se înscrie în seria actelor estetico-literare care pregătesc mentalul colectiv (sau, în termenii lui Raoul Girardet, înscriu un anumit cod în imaginarul cititorului implicit) pentru a privilegia implementarea ulterioară a unei ideologii.

O trăsătură comună eutopiilor ideologizate, dar echivocă pentru antiutopiile analizate în această lucrare este legată de configurarea spațiului. Arhetipul insulei izolate, al tărâmului sacru sau al cetății perfecte dispare cu totul din spațiile intens ideologizate. Opțiunea autorilor pentru orașe reale, prezentate în ipostaze antitetice și descrise în cele mai mici amănunte are o nuanță ideologică.

Exemplele pe care le-am discutat aici ne-au permis să observăm cum gradul de angajare socio-politică scade odată cu trecerea de la eutopie la antiutopie, lucru care întărește teza propusă de această lucrare, conform căreia antiutopia are o funcție de igienizare a imaginarului colectiv de fantezmele ideologiei.

Romanul *Insula doctorului Moreau* a fost analizat în primul rând prin prisma ideologiei care apare în text și a modului în care aceasta se propagă. Menționăm că demonstrația noastră s-a revendicat de la observația făcută de către Anthony Parel, conform căreia în cadrul oricărui grup social se poate vorbi de o ideologie particulară, o ideologie adoptată, susținută de membrii acestuia. Dacă în concepția marxistă ideologia avea în centru imaginea de clasă, în concepția non-marxistă termenul „clasă” dispare și este înlocuit de termeni precum rasă, națiune, sectă, cultură sau stil de viață². Am tratat așadar ideologia ca fiind o suită de credințe și atitudini adoptate și susținute de un grup social cu scopul de a legitima o autoritate. Am arătat că populația insulei monstruoase funcționează ca o microsocietate și cu ideologia își transcrie și își propagă mesajul într-un cod lingvistic unitar, propagandistic. Am demonstrat că afirmația lui Raoul Girardet în privința discursului ideologic: „mecanismele combinatorii ale imaginației colective par a nu avea la dispoziție decât un număr limitat de formule”³, funcționează și pentru discursul ideologic din cadrul ficțiunii lui H. G. Wells. Discursul ideologic din *Insula doctorului Moreau* folosește o serie limitată de structuri lingvistice, serie marcată de repetiții și asocieri, înscrise într-o anumită „sintaxă” predefinită. Termenii prin care se exprimă ideologia romanului sunt grupați în serii similare

² Anthony Parel (ed.), *Ideology, Philosophy, and Politics*, Wilfrid Laurier University Press, Canada, 1983, p. 4.

³ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, trad. Daniel Dimitriu, Institutul European, Iași, 1997, p. 7.

(adesea identice), iar statutul lor de refren impune o repetabilitate similară sloganurilor folosite de sistemele dictatoriale. Am analizat romanul *Insula doctorului Moreau* și din perspectiva teoriilor științifice marcante ale secolului (teorii care explică și demonstrează că întregul univers se află într-un declin inevitabil), urmărind modul în care se configurează aceste viziuni în cadrul ficțiunii precum și scenariile create de acestea.

Capitolul destinat analizei romanelor lui H. G. Wells (*Mașina timpului și Războiul lumilor*) a supus romanele unei interpretări în cheie ideologică, dar și unei analize a modului în care teoriile științifice ale sfârșitului inevitabil a lumii sunt transpuse în ficțiune. Am urmărit modul în care se configurează viziunea personajului călător asupra lumii antiutopice în care ajunge în funcție de alteritatea pe care o întâlnește acolo și am analizat filtrul ideologic prin care acesta se raportează la ceea ce descoperă. De exemplu, *Mașina timpului* preia un concept din cadrul unei ideologii reale, și spre deosebire de cazul utopiei ideologizate, îl ficționalizează, transformându-l complet printr-un act creativ. Am arătat astfel că această antiutopie nu are tentativa subversivă de a susține o ideologie sau alta și de manipula mentalul cititorului implicit, așa cum se întâmplă, de exemplu, în cadrul romanului *Călcâiul de fier*. Nu avem parte de rețete de acțiune, de prescripții tehnice privind implementarea vreunei ideologii sau de considerații morale, de atitudini aprobatoare sau dezaprobatore. Se resimte însă un pesimism generalizat privind viitorul luptelor de clasă ceea ce reprezintă, în fond, o critică evidentă la societatea capitalistă a sfârșitului de secol XIX.

Capitolul destinat lui Edward Morgan Forster a urmărit în primul rând relația dintre dialectica (în lăuntru – afară) teoretizată de Gaston Bachelard și imaginile spațiale din *Când mașina se oprește*. Încercând să ne oprim asupra unui singur aspect analizat din această perspectivă, semnalăm următoarea observație: în *Mașina se oprește* „afară” reprezintă o reîntoarcere la sine și o asumare de sine. Protagonistul reușește, odată cu evadarea din interiorul spațiului-celulă, să-și câștige și să-și afirme subiectivitatea. Această ieșire în afara Mașinii semnifică în fond o întoarcere în lăuntru al ființei, afară nu mai este un simbol al vastității, al deschiderii, ci devine o retragere în sine și o explorare de sine. Prin intermediul acestui în afară, Kuno se percepe ca ființă și își asumă individualitatea. El trece de la ne-ființă la ființă, devenind subiectul care se caută și se contemplă pe sine. Un alt punct de interes al analizei noastre a vizat modul în care se configurează alteritatea. Am plecat de la o afirmație formulată de către Marc Guillaume care susține că „mașinile inteligente” „) „îl materializează (...) pe altul cel mai

simplic al inteligenței umane, gradul elementar al alterității umane”⁴ și am analizat ipostazele în care apare Mașina: de la un obiect creat de om, ea trece la stadiul de alteritate și de imagine a divinității ca apoi să ajungă la cel de „alteritate totală”⁵. Analiza noastră s-a concentrat și asupra manifestărilor „ideologice” din lumea antiutopică. Am identificat o ideologie a universului-mașină și am analizat spațiul Mașinii ca pe o microsocietate în care grupuri diferite își confruntă convingerile, le perpetuează încercând să câștige adepți și putere. Această ideologie instituie și legitimează o ordine, o disciplină universală, care trebuie respectată îndeaproape de ființa umană. Am analizat discursul propagandistic care asigură și întărește puterea și controlul mașinii asupra indivizilor suprapunând metafora lumii mașină peste strategiile de manipulare ale ideologiilor lumii reale.

⁴ Marc Guillaume, „Prostia artificială și inteligența altului” în Jean Baudrillard, Marc Guillaume, Figuri ale alterității, trad. Ciprian Mihali, Paralela 45, Pitești, 2002, p. 82.

⁵ Sintagma îi aparține lui J. Baudrillard (Jean Baudrillard, Marc Guillaume, op. cit., p. 91).